SAMLAREN

Tidskrift för svensk litteraturhistorisk forskning

ÅRGÅNG 88 1967

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

Almqvist & Wiksells
BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG
UPPSALA 1968

Miscellanea

Carl Arosell och John Owen — ett bidrag till epigrammets historia i Sverige

År 1680 trycktes i Västerås *Centuria — Epigrammatum* — Thet är: — Ett hundrade Öfwerskriffter — i swenska Vers och Rijm — affsatte — Aff — *Carl Arosell.*

»Avsättaren» var född i Västerås 1658, studerade vid universitetet i Uppsala, där han inskrevs redan i april 1669, prästvigdes 1682 och blev slutligen komminister i Avesta; han dog där 1690. Biografiska och bibliografiska uppgifter rörande Arosell (som stundom använde den latinska namnformen Aroselius) finns f. ö. i J. F. Muncktell, Västerås stifts herdaminne III (s. 108 f.), Samlade vitterhetsarbeten av svenska författare ed. P. Hanselli, 12 (s. 229 f.) samt hos E. Wrangel, Det Carolinska tidehvarfvets komiska diktning (s. 86). Wrangels påstående, att skriften Ett — Ångerfult Hiertas Klagan — öfwer — Boot och Bättringenes Vpskåff är en samling av 28 religiösa smådikter, är emellertid icke korrekt: det är en enda dikt med det nämnda antalet sexradiga strofer på alexandriner, vilken på ett ganska konventionellt religiöst språk behandlar just det i titeln uppgivna ämnet. Till övriga uppgifter om Arosells litterära verksamhet kan läggas, att han vid två tillfällen under 1679 uppträtt som begravningspoet, nämligen med en Walet Sång vid professor Johannes Schefferus' »lijk-process» den 29 maj och (tillsammans med J. Arndtz) vid Samuel Columbus' jordafärd den 21 sept. (Uppå... Her *Samuel Columbi* Begraffningz *Act.* ...)

När Arosell lät trycka sina »överskrifter» försåg han sitt arbete, som rådande konvention fordrade, med ett halvt ursäktande företal. De hade utgivits, uppger han, »effter goda Wänners inrådande», en icke ovanlig motivering i tidens litteratur (jfr t. ex. Samuel Columbus i företalet till Odae Sveticae) och hade tillkommit som ett slags vederkvickande mellanspel vid de lärda mödorna[1] samt vore blott avsedda till tidsfördriv för läsaren i hans »ledige och från alfwarsamme Bestellningar frije stunder».

Till de goda vännerna hörde väl de två, som enligt tidens sed hade försett arbetet med lyckönskningsverser, två författarens landsmän: en äldre, professor Johan Columbus, som kanske varit Arosells lärare, och en yngre, hans studiekamrat Eric Odhelius.[2] I ett något komplicerat poem polemiserar Columbus välvilligt mot en antydan i det andra av Arosells epigram att poeter inte är sannfärdiga (A:s dikt är en översättning från J. Owen. Se not 7) och framhåller, att den som likt författaren »med art och täckligt skämt» avslöjar »mongens grofwa feel» förvisso talar sanning. Odhelius spinner för sin del vidare på tråden i författarens företal: det slitsamma studiearbetet måste friskas upp med »Sinnets Nöye», vilket man finner i »Poeters Versekonst och spissfund»: »Der kan slijk Wijsheet snart med lust i Hufwud bringas — Som elliest skull med plåg och pijn i Hugen twingas» — även detta en tankegång, som ingalunda är originell.

[1] Tanken att versskrivning var en avkoppling från allvarligare arbeten, lär finnas redan hos J. C. Scaliger (Bensly i nedan a. a. s. 261).

[2] I universitetets Liber praelectionum (U. U. A.), där de olika professorernas åhörare är antecknade, träffar vi för läsåret 1674–75 både Aroselius och Odhelius på Schefferus' föreläsningar. A. är också antecknad för professorerna Ljung och Norcopensis; läsåret 1676–77 åhör han Schefferus, Norcopensis och Arrhenius. — Som synes förekommer A. inte som åhörare för Columbus. För 1675–76 och efter 76–77 finns emellertid inga åhörarlistor bevarade. Det är inte orimligt att tänka sig, att A. under sin senare studietid bevistat Columbus' föreläsningar och/eller varit hans enskilda lärjunge.

Också i fortsättningen av företalet uttalar sig författaren mycket blygsamt om sina dikter: »Thet tör wäl hända», heter det, »at en deel aff öfwerskrifftren kunna sellsamme förekomma», men han litar på »at intet tryckwerdigt är så elackt / som icke på något sätt motte behaga». (!)

Arosells epigram har också bedömts rätt olika. Lidén satte dem tydligen mycket lågt (Wrangel, a. a. s. 87). Hammarsköld (Svenska vitterheten s. 114) är något välvilligare och uttalar att A. med sina epigram »onekligen uppväger Tyskarnas Logau». Han medger visserligen, att dikterna »äro föga sinnrika men så är också fallet med Logaus», ett omdöme, vari man vill instämma, om det icke ges alltför generell innebörd; många av Arosells dikter är dock enligt Hammarskölds omdöme »rätt netta». I sin Svenska poesins historia, där Arosell flyktigt nämnes (s. 191 f.), förklarar C. J. Lenström, att av de 100 epigrammen endast åtta återgivna »förefallit oss lyckade». Wrangel är ganska nedlåtande: »de flesta (epigrammen) äro helt obetydliga och sakna alldeles udd», några anser han dock vara »temligen lyckade».

Utan att helt vilja jäva de kritiska omdömena om Arosells »överskrifter» kanske man ändå har rätt att framhålla, att vid den tid, då dessa dikter tillkom, begagnades termen epigram — förutom för sådana i nutida mening — för allehanda smådikter med moraliserande eller religiös tendens utan fordran på särskild udd eller kvickhet, vilket inte hindrade, att man då och då gav sig in på direkt ordlekande. Jämte av en del egentliga epigram utgöres Arosells överskrifter just av sådana smådikter.

Epigramdiktningen i vidare mening är ju den litterära genre, som har det mesta gemensamma stoffet — en och samma tanke återkommer i mer eller mindre varierande form hos många olika författare. Redan Hammarsköld anmärker om Arosells överskrifter, att flera av dem ej är dennes »egen uppfinning», och Wrangel förmodar, att en del ämnen i dem är hämtade från — förutom »gamla testamentets sentens-samlingar» — »utlandets modernare epigrammatiker» — vilka nämnes dock ej. Då ordet »avsätta» i äldre språkbruk kan betyda »översätta» ligger väl i titeln på Arosells samling (... Öfwerskriffter ... *affsatte* ... aff ...) en antydan om att han icke gör anspråk på originalitet. Det kan också fastslås, att han för ett stort antal av överskrifterna haft en direkt förlaga, nämligen John Owens Epigrammata, ett av renässansepigrammatikens mest kända verk.

Owen[3] (latiniserat Owenus eller Audoënus), »den brittiske Martialis» (1563 el. 1564–1622) utgav åren 1606–1612 flera samlingar epigram på latin (rörande omfattningen av dessa och första upplagor se John J. Enck i Harvard Library Bulletin 1949 s. 431 ff). De upplevde sedan många upplagor och omtryck såväl i England som på kontinenten. I slutet av 1700-talet togs de om hand av en fransk lärd, bibliotekarien och textutgivaren Ant. Aug. Renouard, som 1794 publicerade dem i en utgåva, »editio prioribus auctior, longeque emendatior». Epigrammen är där i viss anslutning till tidigare upplagor ordnade i 12 böcker, av vilka emellertid den tolfte i själva verket icke härstammar från Owen. Under utgivningen upptäckte nämligen Renouard, att denna bok, »Monosticha quaedam ethica et politica veterum sapientium», som tidigare förenats med Owens epigram, i själva verket var ett utdrag ur en större samling av italienaren Michael Verino (Renouard i inl. till sin ed. s. x, jfr Enck s. 433 f.). Uppenbarligen ingick också denna bok i den upplaga av Owens epigram, som Arosell hade till sitt förfogande; i upplagorna före Renouards följde den vanligen efter den fjärde enligt R:s numrering. — I det följande hänför sig citat och hänvisningar till Renouards utgåva.

Redan i sin latinska form vann Owens epigram stor anklang i det kultiverade Europa, även om han också tidigt hade sina kritiker, bl. a. Ben Jonson (Enck s. 431). Därtill kom att de helt eller delvis snart nog översattes till engelska, tyska, franska och spanska (Renouard s. VII ff., Wright–Sinclair s. 388). För senare epigrammatiker, både sådana som skrev på latin och sådana som nyttjade sitt modersmål, blev Owens dikter av betydelse som mönster. Särskilt synes detta ha varit fallet i Tyskland.[4]

[3] Om Owen E. Bensly i The Cambridge History of Literature IV s. 261–267; F. A. Wright and T. A. Sinclair, A History of later Latin Literature s. 386–392.

[4] Bensly s. 266 f.; De Boor-Newald, Geschichte der deutschen Literatur 5, särskilt s. 295 samt passim; E. Urban, Owenus und die deutschen Epigrammatiker des XVII. Jahrhunderts.

Owens diktning sysslar alldeles övervägande med moral och uppträdande i livet och har avgjort intellektualistisk-diadaktisk prägel. Att den blev så värderad och att man t. o. m. satte den högre än Martialis', har förklarats bl. a. med att hans epigram rörde sig med föreställningar och förhållanden, som tidens människor kände till, att de var korta och koncentrerande och att många av dem hade en skarpt tillspetsad poäng. Av de latinkunniga beundrades också hans ordlekar. I de protestantiska länderna uppskattades därtill hans antikatolska inställning.[5] Att de mer än 1500 epigrammen, vilka med något enstaka undantag är skrivna på distika, icke alla är litterärt fullviktiga, säger sig självt. Wright–Sinclair (s. 392) medger också, att Owen stundom är ojämn och pueril men anser, att det skulle kunna plockas ut tre till fyra hundra epigram, vilka vore »perfect specimens of concise wit».

Att Owen var känd och uppskattad också i Sverige, därom vittnar det stora antal exemplar av hans Epigrammata, som från skilda håll samlats i våra offentliga bibliotek. I Uppsala universitetsbibliotek, i Kungl. biblioteket och i Linköpings stifts- och landsbibliotek finns tillsammans 21 exemplar (sju i varje) från 1600-talet, representerande 15 olika upplagor.[6] Det är tydligt, att de behändiga, ofta vackert tryckta volymerna i duodes eller sedes hade stor läsekrets bland de latinkunniga i vårt land. Ett annat intyg om intresset för Owen må i detta sammanhang nämnas. År 1678 gav den bekante boktryckaren Nic. Wankijf ut en ny upplaga av Ch. Grubbs ordspråkssamling Penu proverbiale och fogade därtill en »Tilökning» (tryckt 1677) av Laur. Törning. I företalet till denna (vilket för övrigt står *sist* i boken!) citerar Törning några epigram av Owen, och i texten återger han ett femtiotal för att belysa olika ordspråk.

Tidigare hade som bekant epigramdiktningen varit endast sparsamt företrädd i den svenska litteraturen, och med sina Öfwerskriffter från 1680 kan Arosell sägas ha varit den som på allvar införde genren hos oss. Av intresse är då att konstatera, att som tidigare antytts, detta skedde i stark anknytning till humanistepigrammatikern framför andra.

Av Arosells etthundra »överskrifter» härstammar direkt från Owen drygt en tredjedel (härvid medräknas de som hämtats från den tolfte, »apokryfiska» boken).[7] Uppenbart är, att han botaniserat i så gott som hela den owenska örtagården; endast i böckerna IX och XI har jag inte kunnat finna någon dikt, som återkommer hos Arosell; beträf-

[5] Bensly s. 262 f.; A. Lindqvist, Det tyska 1600-talsepigrammets motiv och tendenser s. 24 f. (GHÅ 1949).

[6] Naturligtvis kan en del av dessa böcker ha kommit till vårt land senare. Om fortsatt intresse för Owens epigram vittnar, att i Stockholm och Linköping finns en upplaga från 1705, i Uppsala en från 1742 och en från 1794 (Renouards! Exemplaret har tillhört C. G. von Brinkman). Bellman använde ett Owenepigram (I: 139), visserligen i något förvanskad form, som motto dels för en tillärnad upplaga av Fredmans Epistlar, dels för Bacchi Tempel. Märkligare synes emellertid vara att 1821 trycktes i Falun »Johannis Oweni Cambro-Britanni Epigrammatum Libri undecim cum Apendice». (Endast tre år senare trycktes enligt Wright-Sinclair (s. 388) den sista upplagan i Leipzig.)

[7] Följande »överskrifter» har jag funnit återgå på epigram hos Owen.

Ett eller annat fall kan givetvis ha undgått mig. — I nr 21 följes förlagan så noga, att t. o. m. tillägnan (till H. L.) övertagits.

Arl nr	Ow. bok	Arl nr	Ow. bok	Arl nr	Ow. bok	Arl nr	Ow. bok
1	IV: 128	11	IV: 47	23	IV: 190	33	XII: 96
2	IV: 250	12	II: 187	24	VIII: 4	34	VI: 32
3	IV: 43	13	II: 96	25	III: 165	35	XII: 41
4	VII: 28	14	IV: 140	26	II: 172	36	III: 146
5	VIII: 12	17	I: 21	27	IV: 235	37	V: 8
6	V: 39	18	VIII: 49	28	III: 195	42	V: 68
7	III: 192	19	I: 163	30	XII: 19	46	I: 13
9	X: 13	20	I: 138	31	XII: 20	70	I: 20
10	II: 11	21	I: 140	32	XII: 36	73	IV: 144
		22	II: 85			96	I: 143

fande den sistnämnda boken bör nämnas, att den icke förekommer i alla upplagor. Framför allt har de tidigare böckerna I till IV utnyttjats, ävensom bok XII, vilken emellertid i den upplaga Arosell använde säkerligen följde omedelbart på bok IV (se ovan). Av Arosells lån från Owen förekommer de flesta i början av hans samling: av överskrifterna 1–37 är det endast fyra, som jag icke i någon form återfunnit hos den engelska poeten (eller författaren till bok XII); senare förekommer lånen mera sporadiskt.

Såsom tidigare nämnts, nyttjar Owen i sina epigram genomgående distika. Arosell använder alexandrinen,[8] det versslag, som under 1670- och 80-talen var det ledande i den svenska poesin — det lämpade sig ju också väl för den sentensartade och ofta på antiteser uppbyggda dikten.

De flesta av de överskrifter, som hämtats från Owen, är rena översättningar. Åtskilliga är ganska välgjorda, som då Owens eleganta:

De speculo amatori a sponsa donato.
In quo me videam, speculum, mihi, Paula, dedisti:
In quo te possim cernere, malo dares (IV: 235)

återges så:

Om en spegel aff sin Käresta gifwen.
Hwar i iag mig kan see / har tu mig Kärsta gedt:
Hwar i tu skådas må / iag heller hade sedt (27);

likaså synes utformningen av försvaret för den egna diktens ofullkomlighet:

Om öfwerskrifftren min ey äro god / så weet /
Jag klådd ey hufwud mitt / ey heller naglar beet. (26)

väl täcka Owens:

Si bona non facio, quid mirum epigrammata? numquam
Versificans ungues rodo, caputve scabo. (II: 172)

I båda dessa exempel följer ju Arosell mycket nära Owens text och lyckas även få fram poängen på ett icke oävet sätt. Detta gäller även översättningen av följande:

An Petrus fuerit Romae, sub judice lis est;
Simonem Romae nemo fuisse negat. (V: 8)

Här kommer alltså Owens antikatolska inställning fram,[9] och epigrammet i fråga lär ha varit främsta orsaken till att hans dikter sattes på index, liksom till att en äldre, ärkekatolsk släkting gjorde honom arvlös.[1] Något dylikt behövde Arosell icke befara, när han i den lutherska ortodoxins Sverige återgav Owens satiriska utfall mot det påvliga schackrandet med prästtjänster så:

Om Petrus war i Rom / ännu man owiss är:
Men ingen nekar thet / at Simon ju war där. (37)

Det måste emellertid tillstås, att det hos Arosell är gott om svaga översättningar. Redan den första överskriften kan tjäna som prov:

Salt Maat mong torstig giör / at dricka plär behaga /
O at ock Verser min kund monga til sig draga!

Hos Owen lyder epigrammet:

Omnia sasta sitim pariunt potoribus: o, si
Lectori pariant carmina nostra sitim! (IV: 128)

[8] Enda undantaget är nr 61, den mycket enkla ordleken »Kiäring så myckit är — At hon är ingen kär».

[9] Att skämtet inte var nytt, då det förekommer hos Owen, framhåller Bensly s. 264, som påpekar, att O. över huvud taget hämtade material till sina epigram från skilda håll.

[1] I Köln utgavs 1708 en »editio nova catholica, ab omni obscoenitate ... expurgata» (!).

Owens ordlekande poäng har som synes hos hans svenska tolkare helt gått förlorad. — Ett annat exempel. Den pregnanta sammanfattning av sin tids syn på kvinnan, som Owen med anknytning till ett bekant bibelställe för fram i följande distikon:

De ingenio muliebri, problema.
Cur minor uxorum est, marium prudentia major?
Eva fuit costae filia, non capitis. (V: 68)

har av Arosell förvandlats till en omständlig, perifraserande framställning, som saknar verklig udd:

Til een stolt Qwinna.
Förn Qwinnan bygder bleff / så war ju Mannen til /
Hwad gagnar Qwinnan här / at hon högmodas wil?
Aff sijdan fick hon lijf / och ey til hufwud nådt:
Ty har och Mannen mehr / förstånd än hon undfådt. (42)

Stundom avlägsnar sig Arosell avsevärt från förlagan (vilket i och för sig inte alltid behöver innebära någon försämring). Så sker i Til en fattig läkare (17), där hans text motsvarar det sista av två distika (I: 21) och i Venus (46), som endast har första versen från Owens första hexameter och där den andra mycket fritt svarar mot pentametern och ett följande distikon (I: 13). En starkare konventionell kristen ton än hos Owen kan man finna i Upgång. Nedgång (6; Ow. V: 39) och Menniskia (7; Ow. III: 192). Däremot är tonen avgjort lättare i Arosells än i Owens version av bibelordet om att människan skall tjäna sitt bröd i sitt anletets svett, främst kanske genom att den förre i senare delen av »överskriften» utnyttjar ett lekande ordspråksliknande uttryck:

In sudore vultus tui.
Mandere qui panem jubet in sudore diurnum
non dabit aeternas, absque labore, dapes (III: 165)

Arosell: *Din Anletes Swett.*
Du skal medh arbete sök' daglig Brödh undfå:
Ur Himlen Dufwan stekt / til tigh ey komma må. (25)

Prov på de ämnen, som behandlas i de från Owen övertagna epigrammen, ger de tidigare här citerade dikterna. Där förekom poeten själv och hans dikt (1, 2, 26). Den kvinnosatir, varpå Til een stolt Qwinna är ett exempel, är ganska rikligt företrädd; ofta anknyter den liksom den nämnda till Bibeln: Ewae fall (3), Delila (5), Ondt är wackta somliga aff the däglige Qwinnor (31), Qvinnoläte (33). Vidare behandlas kärleken under olika aspekter: Älgskogz Läkedom (10), Konst til at älska (14), Venus (46; se ovan). Den bedragne äkta mannen, hanrejen, uppträder i två överskrifter (18 och 19). En annan dylik typgestalt är drinkaren (13). Ämnena är som synes de för genren mycket vanliga. Detta gäller också för flertalet av de allmänna reflektioner, sentenser och stundom rätt triviala levnadsråd, som utgör storparten av de från Owen hämtade dikterna: en kung har ingen makt utanför sitt eget rike, en profet åter uppskattas ej i sitt eget land (23); man skall inte låta den vänstra handen veta, vad den högra gör (12); skall du ta dig hustru, så välj en *god*, »ty fägring sorgen har» (30) etc.

De av Arosells överskrifter, som icke återfunnits hos Owen, har i stort sett samma karaktär, som dennes. Där finns en och annan mera utpräglat satirisk, t. ex.

Twänne Ting underlige.
Heel sellsamt skattas må / när Domarn ey tar gåfwa
Och at en Embetzman han holler hwad han låfwa. (43)

Också den speciella kvinnosatiren med ämne från Bibeln är representerad: Joseph och Potiphars hustru (52). Likaså förekommer vissa typgestalter, den »sielffkloke» (40), den »framtalige» (82) m. fl. De allra flesta av dessa dikter är emellertid just sådana reflektioner, sentenser och råd, som nyss berörts. Talrika är anknytningarna till ordspråk

och bibelställen (särskilt ur Jesu Syrachs bok). Därtill kommer några rena ordlekar, exempelvis den i not 8 nämnda. Arosell kan mycket väl ha lärt sig greppen hos Owen, även om man inte helt kan utesluta, att han för somliga av dessa överskrifter direkt utnyttjat andra förlagor. I ett par av dikterna tycker man sig kunna höra anklanger från tidigare svensk dikt. Girig är fattig (67) förefaller att vara ett slags koncentrat av ett epigram i bihanget till Samuel Columbus' Odae Sveticae, Öfwer en Girig och en Fattig, med samma rim, fattas — skattas, ehuru i omvänd ordning. Och då Arosell i de två sammanhörande Nytt i Swerige och Til en som undrade på sådant (76 och 77) i puristiskt nit klandrar det nymodiga och högfärdiga bruket att inte längre vid dryckeslag använda det gamla hederliga »Gått-åhr» utan »sein Diener» och »min Tienst», erinrar man sig t. ex. några rader i Thet Swenska Språketz Klagemål:

Hwad samquäm här anställes,
    är som thet wore skam
i hwad taal hälst ther fälles
    medh swenska komma fram.
Nu hälsas intet mehra,
    ey biudes fahra wäl,
om thet ey skeer etthera
    medh tyske ord man stiäl
eller och kanske med franske.....

(Efter texten i E. Källquist, Thet Swenska Språketz Klagemål s. 259.)

Ragnar Ekholm